

**КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

КРИЛОВА Світлана Анатоліївна

УДК 17.02

**БЕЗСМЕРТЯ ОСОБИСТОСТІ
ЯК ЕТИКО-ЕКЗИСТЕНЦІЙНА
ПРОБЛЕМА**

спеціальність 09.00.07 - етика

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук**

Київ — 1997

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Українському державному університеті харчових технологій на кафедрі філософії, Міністерство освіти України.

Науковий керівник — кандидат філософських наук, доцент
ХАМІТОВ Назіп Віленович
Інститут філософії НАН України, докторант відділу
філософської антропології.

Офіційні опоненти —
доктор філософських наук, старший науковий співробітник
МАЛАХОВ Віктор Аронович
Інститут філософії НАН України, провідний науковий
співробітник відділу філософії культури, етики та естетики.

кандидат філософських наук, доцент
ШИНКАРЕНКО Олена Василівна
Київський університет імені Тараса Шевченка,
доцент кафедри етики, естетики та культурології
філософського факультету.

Провідна установа — Київський державний лінгвістичний
університет, кафедра філософії, Міністерство освіти України.

Захист відбудеться 30 жовтня 1997 р. о 15 годині на засіданні
спеціалізованої вченої ради Д.01.01.39. при Київському
університеті імені Тараса Шевченка. Адреса: 252001, Київ-1,
вул. Володимирська, 60.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Київського
університету імені Тараса Шевченка. Адреса: 252001, Київ-1,
вул. Володимирська, 58.

Автореферат розісланий «30» вересня 1997 р.

Вчений секретар
спеціалізованої
вченої ради

КУЧЕРЮК Д.Ю.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Останнім часом в українській філософсько-етичній думці відбувається зміна методологічних орієнтирів. Вітчизняні етики виходять за межі «соціоцентризму» і звертаються до моральнісного світу особистості, її екзистенційних проблем, відроджуючи традицію «кордоцентризму» української класичної філософії. Навіть в учбовій літературі апробована концепція екзистенційної спрямованості української філософії, що випливає з розуміння специфічного «межового» буття українців.

Серед низки етичних та екзистенційних проблем особистості виділяються проблеми життя, смерті та безсмертя, які є вічно відкритими для людського існування і людської свідомості. Вони торкаються потаємних глибин нашого буття у світі і безпосередньо пов'язані з питанням про його сенс. Тому не випадково, що ці проблеми широко представлені у сучасній вітчизняній етиці. За певних причин найменш розробленою в ній виявилася саме проблема безсмертя особистості.

Наші сучасники в Україні все більше відходять від однозначності у трактовці фундаментальних етико-екзистенційних проблем людського буття, однак зворотнім боком світоглядної свободи стає поширення багатьох дилетантських вчень про смерть та безсмертя, що еkleктично поєднують у собі уламки різноманітних релігійних та філософських доктрин. Це зумовлює необхідність фундаментальних філософсько-етичних досліджень проблеми безсмертя особистості.

З іншого боку, в сучасній Україні посилюється вплив християнського світогляду, однією з істотних рис якого є ідея вічного життя людської особистості. По суті справи, вся християнська етика значною мірою заснована на цій ідеї. Вказана обставина також актуалізує розгляд проблеми безсмертя особистості в її етичному, екзистенційному та психологічному вимірах.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація була виконана у контексті наукової планової теми «Людина, культура, ідеал» кафедри філософії Українського державного університету харчових технологій.

Ступінь наукової розробки проблеми. Тема смерті та безсмертя досить повно представлена в історії філософсько-етичної та психологічної думки з позицій різних парадигм.

У багатьох культурах Сходу безсмертя розглядається крізь призму перевтілення (реінкарнації). Ця традиція продовжується в античній філософії (Піфагор, Емпедокл, Платон, Вергілій, Лукрецій Кар). Мислителі середньовічної християнської культури відкидають ідею перевтілення, розглядаючи безсмертя як буття людської душі у світі, що є трансцендентним емпіричному (Тертуліан, Августин Блаженний, Фома Аквінський), проте в їх вченнях інколи можна зустріти елементи концепції реінкарнації (Оріген). В епоху Відродження та Нового Часу безсмертя починають розглядати і як символічний феномен (П.Помпонаці, М.Монтень). Ідея безсмертя посідає важливе місце у творчості І.Канта, Г.В.Ф. Гегеля, Л.Фейєрбаха.

Постановка проблеми безсмертя у річищі християнської антропології є характерною для української класичної філософсько-етичної думки — передусім для творчості Г.Сковороди та П.Юркевича.

У межах християнсько-антропологічної традиції до проблеми смерті та безсмертя звертаються такі російські мислителі XIX-XX століть, як Вол.Соловйов, М.Бердяєв, С.Булгаков, Б.Вишеславцев, В.Зеньковський, Л.Шестов.

Оригінальну концепцію безсмертя як воскресіння батьків ми зустрічаємо у М.Федорова — у ній дивним чином поєдналися християнсько-антропологічні та патріархально-слов'янські мотиви з природничо-науковими досягненнями кінця XIX століття.

Детальний аналіз ідеї безсмертя в історії філософії та релігії дають такі мислителі, як М.Лосський, П.Милославський, С.Франк.

У радянській філософсько-етичній літературі безсмертя трактується здебільшого як «соціальне безсмертя» — у вчинках та продуктах культури (П.Г.Єршов, І.Д. Панцхава, І.Т. Фролов). Проте чимало авторів розуміють безсмертя через продовження власного біологічного життя (В.Г.Астахова, Г.Д.Бердишев, Г.І.Гуревич, Б.Ф.Славін, В.В.Фролькіс). Ці ж тенденції розгортаються у творчості західних дослідників — Х.Гуфеланда, який обґрунтовує поняття «макробіотики» — вчення про радикальне продовження життя — та Д.Курцмена, що досліджує можливість продовження життя шляхом трансплантації. Цікаві ідеї щодо особистого безсмертя висуває російський вчений І.В. Вішев. Своєрідність його концепції полягає у тому, що він не просто ставить проблему продов-

ження життя, а розглядає її як проблему продовження молодості, вводячи поняття «іммутології» (науки про безсмертя) та «ювенології» (науки про збереження молодості).

Розгляд етичних та психологічних аспектів проблеми безсмертя знайшов висвітлення у новітній українській науковій літературі. Феномен смерті як ситуації, при наближенні до якої проявляються фундаментальні проблеми людського буття, розглядають В.А. Малахов та Т.О. Чайка, пов'язуючи проблему сенсу смерті з проблемою сенсу життя. Привертають увагу дослідження українського психолога В.А. Роменця, який розглядає феномени життя та смерті в науковому й релігійному світорозумінні. Аналіз ідеї безсмертя особистості зустрічаємо у роботах Н.В. Хамітова.

Психологічні аспекти феноменів життя, смерті та безсмертя досліджують К.Юнг, С.Гроф, Е.Фромм. Останній інтерпретує їх у поняттях «біофільної» та «некрофільної» орієнтації.

В екзистенційній філософії ХХ століття тема смерті та безсмертя розглядається через зіставлення людського буття та Нішо (М.Хайдеггер), а також крізь призму «граничної ситуації», що змінює життя людини, її ставлення до сенсу життя (К. Ясперс, А. Камю, Г.Марсель, Ж.П.Сартр).

Ряд авторів виходять на проблему безсмертя через дослідження феномена «клінічної смерті» (Р.Моуді, Е.Кюблер-Росс, М.Сабом).

Тема безсмертя особистості у ХХ столітті розкривається не лише в теоретичній думці, вона знаходить свій концептуальний розвиток і у філософській прозі (Х.Л.Борхес, К. Чапек, Ф.Фармер).

Проте всім окресленим підходам бракує розгорнутого розгляду етико-екзистенційних аспектів проблеми безсмертя як безсмертя особистості.

Тому об'єктом цього дослідження є феномен безсмертя особистості в людському бутті, а його предметом виступають етико-екзистенційні аспекти проблеми безсмертя особистості.

Мета і завдання дослідження. Метою даного дисертаційного дослідження є прояснення етичних та екзистенційних аспектів феномена безсмертя особистості в людському бутті.

Сформульована мета конкретизується у таких основних завданнях дослідження:

1. Розглянути становлення ідеї безсмертя особистості у міфологічних, релігійних, філософсько-етичних та психологічних концепціях.

2. Дослідити різні аспекти феномена безсмертя особистості в людському бутті та прояснити їх етико-екзистенційний сенс.

3. Розглянути можливість реалізації безсмертя особистості через феномен любові.

Теоретико-методологічною основою дисертації виступає персоналістична та екзистенціальна традиції у філософії і психології. Спираючись на досягнення таких авторів як М. Бердяєв, Е.Мун'є, П.Тейяр де Шарден, Е.Фромм, В.Франкл, дисертант розглядає безсмертя особистості як етико-екзистенційну проблему. Етико-екзистенційна проблема, на відміну від просто етичної, є гранично-етичною — такою, що виникає у граничних станах та ситуаціях людини. Коректність поняття «етико-екзистенційний» впливає з традиції вживання терміну «екзистенція», яка походить від С. К'єркегора.

Методологічно плідними для дисертанта були роботи сучасних українських етиків Т.Г. Аболіної, О.І. Левицької, В.А. Малахова, Є.І. Мулярчука, В.Є. Хмелько, О.В. Шинкаренко. Евристично значущими виступили дослідження Л.Т. Левчук щодо психоаналітичної традиції, екзистенційний аналіз української ментальності, здійснений А.К. Бичко, І.В. Бичко, а також розробки В.Г. Табачковського, присвячені «екзистенційній антропології».

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в дисертації дістав подальший розвиток етичний аналіз змісту різних вчень про безсмертя особистості у філософській та релігійній думці культур Сходу й Заходу, на основі чого запропоновано концепцію безсмертя особистості у поліфонії його виявів у людському бутті. Новизною зокрема відзначаються такі одержані дисертантом положення, що виносяться на захист:

- Безсмертя особистості виражає принципову відкритість особистісного буття людини. Звідси можна пояснити психологічний «потяг до безсмертя» будь-якої людини. Цей «потяг до безсмертя» принципово відрізняється від інстинкту самозбереження. Інстинкт самозбереження проявляється лише у ситуаціях загрози біологічному життю, тоді як «потяг до безсмертя» є постійною ознакою людського буття в усіх його вимірах.

- Ідея безсмертя притаманна будь-якому типові світопереживання. У межах стихійно-родового типу світопереживання безсмертя вбачається у продовженні роду; у межах духовно-творчого — у культурній сфері (творче безсмертя); представники духовно-містичного світопереживання розглядають безсмертя особистості як безсмертя самоусвідомлення та самопізнання; у відкрито-особистісному (поліцентричному) типі світопереживання відбувається потяг до об'єднання всіх інших типів.

- На основі стихійно-родового, духовно-творчого та духовно-містичного типів світопереживання можна розгорнути натуралістичну, культурологічну та спіритуалістичну (містико-ідеалістичну) парадигми безсмертя. Між ними виникає суперечність, що може переходити в антагонізм, коли протилежні погляди кваліфікуються як онтологічно хибні та морально негативні. Однак у межах персоналістичної парадигми, яка виростає на основі відкрито-особистісного типу світопереживання, суперечність різних парадигм безсмертя може бути розв'язана синтетично. Персоналістична парадигма, на позиціях якої стоїть дисертант, поєднує три парадигми безсмертя, трактуючи безсмертя особистості у поліфонії його виявів.

- З позицій персоналістичної парадигми виокремлюються такі вияви безсмертя особистості: через продовження роду та власного біологічного життя, творче безсмертя, безсмертя самотворення.

- Безсмертя особистості як безсмертя самотворення включає в себе як моменти всі інші вияви безсмертя. Воно може бути раціонально доведене і спростоване з однаковою імовірністю. Прийняття чи заперечення його є результатом етико-екзистенційного вибору кожної людини.

- Безсмертя особистості в усіх його виявах тісно пов'язано з феноменом любові. Саме завдяки любові відбувається постійне відновлення людського роду, створення тих артефактів культури, які переходять від генерації до генерації, реалізується безсмертя особистості як самотворення. Феномен любові у людському бутті розгортає безсмертя особистості як безсмертя самотворення у безсмертя співтворення. Причому безсмертя самотворення, яке підноситься до безсмертя співтворення, є і особистісним, і надособистісним або метаособистісним феноменом. Це означає поєднання в ньому екзис-

тенційно-особистісного та екзистенційно-комунікативного начал людського буття.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що положення та висновки дисертації сприятимуть поглибленню розуміння складних та неоднозначних духовних процесів у сучасному українському суспільстві. Висновки роботи та розроблена в ній методологія актуалізуватимуть подальше дослідження етичних та екзистенційних вимірів людського буття.

Положення й висновки роботи використовувалися при читанні лекцій та проведенні семінарів з філософії і психології в Українському державному університеті харчових технологій. На їх основі також може бути створений і окремих спецкурс.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дослідження були представлені в авторських публікаціях, доповідях і повідомленнях на науково-практичних конференціях вузів, на Другій міжнародній науково-практичній конференції: «Людина і духовність» (Київ, травень 1997), обговорювалися на засіданнях кафедри філософії Українського державного університету харчових технологій.

Структура дослідження зумовлена його метою та логікою. Робота складається із вступу, трьох розділів (13 параграфів), висновків та списку літератури.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **ВСТУПІ** обґрунтовується актуальність теми дослідження, характеризується ступінь її наукової розробленості, визначаються мета і завдання дослідження, вказується методологічна основа роботи, формулюються її новизна та положення, які виносяться на захист, а також теоретичне і практичне значення.

У першому розділі **«МЕТОДОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ РОЗГЛЯДУ БЕЗСМЕРТЯ ОСОБИСТОСТІ»** дисертант робить спробу прояснити власну методологію, спираючись передусім на надбання традиції персоналізму.

У першому параграфі **«Смерть і проблема безсмертя особистості»** дисертант розглядає смерть як граничну ситуацію, яка торкається життя кожної людини. Вона виступає абсолютно таємничою межею, за якою людське буття чекає

щось трансцендентне. Для одних це трансцендентне є небуттям, знищенням особистості як самосвідомості та саморозвитку, для інших — принципово новим буттям, в яке особа виходить після метаморфози. Дисертант зазначає, що людина психологічно влаштована так, що, розмірковуючи про смерть, з необхідністю приходиться до ідеї безсмертя. Проблема зв'язку смерті і безсмертя має не умоглядно-раціональний характер, а торкається глибин людської екзистенції. Сама людська екзистенція пов'язує в собі смерть і безсмертя, кінцеве і вічне. Тому тема смерті і безсмертя пронизує все наше життя.

Ідея безсмертя характерна для людської історії на будь-яких етапах її розвитку. Таку думку переконливо доводить Філіп Ар'єс у дослідженні «Людина перед обличчям смерті». Людина прагне побачити можливість виходу за межі ніщо. У цьому прагненні виявляється небажання визнати замкненість людської екзистенції у біологічному житті.

Дисертант розглядає трактовки особистості у філософських та психологічних концепціях і дає власне визначення особистості у річищі персоналістичної традиції. Під особистістю автор розуміє внутрішній принцип людини, що характеризується унікальністю та відкритістю, які реалізуються у самопізнанні та самотворенні.

У результаті дається визначення безсмертя особистості як можливості виходу унікальності і неповторності внутрішнього світу людини за межі ситуації смерті.

Дисертант показує, що проблема безсмертя може бути розглянута з позицій різних типів світопереживання та парадигм. Виділено натуралістичну, спіритуалістичну (містико-ідеалістичну), культурологічну та персоналістичну парадигми. Їх аналізу присвячені другий та третій параграфи першого розділу: «Натуралістична, спіритуалістична та культурологічна парадигми безсмертя особистості» і «Персоналістична парадигма безсмертя».

У четвертому параграфі «Безсмертя особистості як вираження відкритості особистісного буття людини» автор доводить, що особистість несе в собі абсолютну відкритість світу. Особистість не є щось окреме, об'єкт; особистість — це модель Всесвіту, мікрокосм, який розвивається, виходячи за будь-які межі.

На цій основі робиться висновок, що безсмертя особистості виражає принципову відкритість особистісного буття людини. Відтак стає зрозумілим психологічний «потяг до без-

смертя» у будь-якої людини, який принципово відрізняється від інстинкту самозбереження. Інстинкт самозбереження виявляється лише у ситуаціях загрози біологічному життю, а «потяг до безсмертя» виступає постійною ознакою людського буття у будь-яких його вимірах.

У п'ятому параграфі першого розділу **«Безсмертя особистості: етико-екзистенційна проблема»** дисертант окреслює доцільність розгляду безсмертя особистості як етико-екзистенційної проблеми і доводить, що під таким кутом зору висвітлюється гранично-етичний характер проблеми, яка виникає у граничних ситуаціях людини. Коректність поняття «етико-екзистенційний» впливає з традиції вживання терміну «екзистенція», яка походить від С. К'еркегора.

У другому розділі **«ПРОБЛЕМА БЕЗСМЕРТЯ В ІСТОРІЇ РЕЛІГІЇ ТА ФІЛОСОФІЇ»** безсмертя особистості розглядається як ідея духовної культури. Автор аналізує її розвиток у міфологіях народів світу, у світових релігіях, в історії європейської філософії, в українській та російській класичній філософській думці, а також у філософській та психологічній думці ХХ століття.

У першому параграфі **«Безсмертя в міфологіях народів світу»** доводиться, що найперші уявлення про безсмертя особистості пов'язані з виникненням ідеї душі як реальності, що протистоїть тілесному буттю і водночас зумовлює його. Душа для первісної людини виступає основою життєвості, передумовою життя як такого. Ідея душі та її посмертного існування складає основу такого світогляду, як анімізм. Дисертант зазначає, що ідея безсмертя душі виникає лише на певному етапі розвитку анімістичного світогляду — тоді, коли людина звертається до самої себе, виділяє власну сутність як щось інше, ніж довколишня природа.

Другий параграф **«Ідея безсмертя у світових релігіях»** присвячений обґрунтуванню того, що ідея безсмертя душі у світових релігіях значно ближча до ідеї безсмертя особистості, ніж у язичницьких релігійно-міфологічних течіях, де безсмертя душі переживається як щось достатньо безособове. Виняток складає хіба що буддійська філософсько-релігійна доктрина. Однак і тут безособове розуміння безсмертя характеризує скоріше ранній буддизм — буддизм хінаяни, тоді як у пізніших буддійських вченнях безсмертя душі значно більшою мірою тлумачиться як безсмертя особистості.

У третьому параграфі «Ідея безсмертя в історії європейської філософії» розглядається еволюція ідеї безсмертя від античності до німецької класичної філософії. Дисертант доводить, що в античній філософії поширеною була ідея перевтілення душі. Починаючи від епохи Середньовіччя, можна констатувати значний вплив християнського світогляду з його ідеєю посмертного буття людської душі у трансцендентному світі. Надалі європейські мислителі або підтримують цю ідею, або полемізують з нею.

У четвертому параграфі «Розуміння безсмертя в українській та російській філософсько-етичній думці класичної доби» дисертант зазначає, що традиційна українська культура як культура християнська несе в собі персоналізм християнства — ідею вічності особистості і перевагу екзистенційно-чуттєвого над раціональним та логічним. Автентична творчість українських філософів, письменників, поетів розвивається в рідчій саме такого персоналізму. Під цим кутом зору розглядаються філософські вчення представників української класичної філософії — Григорія Сковороди та Памфіла Юркевича.

Г. Сковорода осмислює безсмертя у рідчій характерного для християнської культури протиставлення духу, душі та тіла. Лише перші два начала він наділяє атрибутами Вічності. Вони складають внутрішній, особистісний світ. Цей світ завжди тотожний сам собі, він існує безперервно — одночасно зберігає свою само-тотожність і розвивається. Зовнішній світ як тінь лине за внутрішнім, то зникаючи, то відроджуючись знову. Таким чином, духовний світ у матеріальному є світ у світі, той світ, що складає істину буття.

Послідовник філософії Г. Сковороди Памфіл Юркевич розвиває персоналістичні традиції свого вчителя і осмислює проблему безсмертя через категорію «Серця». Серце, сердечність, згідно П. Юркевичу, є метафізичним виявом людини, серце не відноситься до тлінного матеріального світу, це справді внутрішній світ людського буття. Сердечність, за думкою П. Юркевича, є натяк на безсмертя особистості, більше того — запорука безсмертя. Серце є місце зустрічі людини і Бога, дивовижна безодня, в якій людська природа трансцендує себе у нову якість. Саме в такому трансцендентному вимірі людського буття абстрактний фізичний індивід набуває мета-фізичні особистісні властивості.

Дисертант аналізує також концепції безсмертя російських мислителів — О. Радищева, Вол. Соловйова, О. Блаватської.

П'ятий параграф «Розуміння безсмертя у філософсько-етичній та психологічній думці ХХ століття» автор починає з розгляду концепції безсмертя М. Бердяєва, який на відміну від багатьох інших мислителів ставить проблему безсмертя саме особистості, а не душі. На думку М. Бердяєва, таке безсмертя є не безконечне, а вічне життя. Тому він говорить про необхідність досягнути смерть як надію, усвідомити все живе як смертне, а все померле — як живе. Однак і за межею смерті, і перед нею особистість наповнена вічним сенсом, бо є непоборним прагненням до Абсолюту.

Дисертант аналізує концепцію безсмертя Б. Вишеславцева, своєрідність якої полягає в тому, що безсмертя буденної людини реалізується лише у колективному підсвідомому і виступає неперсоналістичним; йому протистоїть безсмертя самотності, яке реалізується у духовно-творчій діяльності. Крім того, дисертант розкриває етичний та екзистенційний зміст концепцій В. Зеньковського, П. Милославського, Ж. Бодрийара.

У цьому ж параграфі розглядається ідея безсмертя у психологічній думці ХХ століття. Тут автор досліджує творчість Р. Моуді, К. Юнга, Е. Фромма.

У третьому розділі **«ЕТИЧНІ ТА ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ ВИЯВИ БЕЗСМЕРТЯ ОСОБИСТОСТІ»** дисертант досліджує безсмертя особистості на різних рівнях людського буття: через продовження роду і власного життя та як творче безсмертя й безсмертя самотворення. У цьому розділі розглядається зв'язок безсмертя особистості та феномена любові.

У першому параграфі «Безсмертя особистості через продовження роду та життя» дисертант зазначає, що найбільш типовим для сучасної буденної свідомості є розуміння безсмертя особистості через продовження роду. В останні роки поширюється досить популярний в усі часи погляд на безсмертя як продовження власного біологічного життя.

Доводиться, що безсмертя особистості через продовження роду може виявлятися у двох аспектах: біо-генетичному та психо-генетичному. У першому випадку дітям передаються зовнішні риси батьків. У другому — через виховання передаються риси їхнього характеру та елементи світогляду. Автор

показує, що безсмертя особистості може бути пов'язане передусім із психогенетичним аспектом родового безсмертя.

Розглядається і проблема реалізації безсмертя через продовження життя. У ХХ столітті типовою є спроба продовження життя через трансплантацію — заміну органів, що віджили свій вік, на донорські або штучні. Спираючись на дослідження американського вченого Д. Курцмена, дисертант показує, що медична наука виходить на новий рівень вирішення проблеми. Тепер вже вимальовується можливість збереження особистості людини за допомогою досить складного комп'ютера, який міг би виконувати функції штучного (біонічного) мозку. Подібна точка зору виходить з того, що особистість є певною інформацією, яка може зберігатися й відновлюватися у межах різних матеріальних носіїв. Проте виникає важлива моральна проблема самототожності особистості, яка не може бути вирішена засобами техніки.

Підводячи загальний підсумок параграфа, дисертант робить висновок, що безсмертя особистості лише через продовження роду та власного біологічного життя є вельми умовним, тому що, по-перше, не гарантує вічності особистості, а по-друге, не забезпечує екзистенційно наповненої вічності особистості. Замкнене на собі, таке розуміння безсмертя означає безсмертя не особистості, а тілесності.

У другому параграфі «**Безсмертя особистості як творче безсмертя та безсмертя самотворення**» дисертант показує, що особистість реалізує себе у творах культури, і ці твори можуть пережити біологічну смерть свого творця. Однак у культуротворчості безсмертною стає не вся особистість, а лише її частина. Вся сукупність творів того чи іншого автора не є ідентичною його особистості. Особистість є чимось значно ширшим. З іншого боку, треба визнати, що витвори особистості є об'єктами, на відміну від особистості як суб'єкта — живого начала, що здатне до самоусвідомлення та самооновлення. Дисертант показує, що ця ідея була детально висвітлена у творчості М. Бердяєва та П. Тейяра де Шардена.

Безсмертя особистості — це вільне безсмертя, тому що свобода — найвищий атрибут особистості. Безсмертя, яке не передбачає свободи, не є безсмертям. Це стосується всіх виявів безсмертя особистості, а найбільше — саме безсмертя самотворення.

Безсмертя особистості як безсмертя самотворення включає в себе всі інші аспекти безсмертя особистості: без-

смертя у родовому житті, через продовження власного біологічного життя, у культуротворчості та життєтворчості.

Саме тому безсмертя особистості як безсмертя самотворення може бути визначене як безсмертя людської особистості у всій її екзистенційній та життєвій повноті.

Чи може безсмертя особистості як безсмертя самотворення бути назване безсмертям самосвідомості, тим, що у релігійно-містичній свідомості називається безсмертям душі? Відповідь на це питання не може бути однозначною. Чи є безсмертя особистості як безсмертя самотворення безсмертям самосвідомості, чи ні — вирішення цього питання виходить за межі буденного досвіду і виступає результатом етико-екзистенційного вибору кожного з нас.

У третьому параграфі «**Безсмертя особистості та феномен любові**» дисертант доводить, що будь-які підходи до безсмертя особистості єдині в тому, що саме любов є способом реалізації безсмертя та його глибинним етико-екзистенційним змістом. Справді, саме любов приводить до продовження людського роду, запліднює ті твори культури або вчинки, що виходять за межі своєї генерації. З позицій персоналістичної філософії, що розглядає особистісне начало людини як субстанцію та вищу цінність реальності, безсмертя особистості невід'ємно пов'язане з любов'ю тому, що справжня любов — це найглибше відчуття повноти особистісного буття і тотальної гармонії у переживанні цілості — тієї гармонії, яка виходить за будь-які межі. Саме в любові найбільше виявляється принципова відкритість особистісного буття людини.

Любов виступає способом виявлення безсмертя особистості, адже вона повсякчасно творить нове життя, яке не може стримати або знищити стихія часу. Любов є процес творення життя-Вічності не тільки як гносеологічного чи міфопоетичного феноменів, це творення Вічності як екзистенційного феномена, більше того, феномена особистісного.

Глибинний зв'язок ідеї безсмертя та любові ми знаходимо в українській персоналістичній традиції. Ця філософія стоїть на принципових кордоцентричних позиціях, розглядаючи душевність, сердечність найвищими проявами людського буття. Саме тому лише Любов-Серце стає для Григорія Сковороди, Памфіла Юркевича, Тараса Шевченка, Лесі Українки тією реальністю, яка є гідною безсмертя і наповнює безсмертя достоїнством. Лише любов позбавляє безсмертя від

безодні нудьги, бо є вічним оновленням і з'єднанням, виводить людину у безмежність особистісного буття.

В українській мові є декілька слів, які означають любов. Це — кохання, любові, милість, любов. Цікавим є той факт, що при вживанні цих слів виникає певна ієрархія. Наприклад, часовий прояв любові називають закоханістю, коханням, милістю, а любов як вічне почуття, цілісність, виражається саме словом «любов». Цікаво, що російською мовою вживаються лише два слова — «влюбленность» — часове почуття, а «любов» — вічне, безсмертне.

У романських мовах у слові «любов» (французьке *amur*, іспанське *amor*, італійське *amor*) безпосередньо проголошується безсмертя — адже заперечення смерті звучить у імені римського бога любові Амура.

У своїх міркуваннях про зв'язок проблеми безсмертя особистості та феномена любові дисертант звертається до платонівської ідеї андрогінізму. Плідні міркування про єдність феномена любові та безсмертя особистості є і у М. Бердяєва, який продовжує ідеї Платона у дусі християнської антропології. Дисертант зупиняється також на позиції В. Франкла, який зазначає: для того, хто справді любить, смерть не страшна вже тому, що його особистісне буття отримує дивовижну повноту.

Дисертант розглядає прояви любові та зв'язок кожного прояву з вічними вимірами особистісного буття людини. Виходячи з того, що еротична любов найчастіше пов'язується в більшості мов та культур з любов'ю як такою, прояви любові можна класифікувати, виходячи саме з її еротичної іпостасі. Це: 1) любов до себе; 2) еротична любов; 3) надеротична любов.

Любов до себе дає можливість кожній людині пережити, що окрім тілесності вона має ще духовне та душевне начала, які у поєднанні і складають особистість. Справжня любов до себе — це велика праця, зростання та накопичення знань і почуттів, це самозміна, яка дає змогу не тільки брати, а й віддавати.

Зустріч двох розвинутих особистостей, що вже вийшли за межі лише любові до себе та прагнуть більшого, означає еротичну любов. Головним в еротичній любові є те, що дві особистості з'єднуються в нову цілісність, яка не заперечує, а навпаки, підсилює неповторність та унікальність кожного з них. Еротична любов є щось вище, ніж любов до себе. Однак вона може виникнути лише на основі любові до себе. Адже

людина, яка не полюбила себе, не здатна полюбити Іншого. У вищих своїх проявах еротична любов виступає як любов-цілісність. Така цілісність стає дійсністю не просто як статеве тілесне поєднання, а як співтворчість чоловіка та жінки. Саме у цій співтворчості людина підноситься над статевою обмеженістю і приходить до переживання безсмертя люблячих.

Любов-цілісність є тією реальністю, що дарує особистостям безсмертя спів-творення. Це безсмертя вже не просто однієї особистості, а особистостей, поєднаних у вільну цілісність, поєднаних спільним творенням. Безсмертя спів-творення є дещо більше, ніж безсмертя само-творення, але воно стає можливим лише як результат розвитку особистості через самотворення. Повнота існування особистості можлива лише за межами її самотності. Звідси випливає закономірний висновок: безсмертя спів-творення виступає дійсно екзистенційним безсмертям особистості саме тому, що є і особистісним, і надособистісним або метаособистісним феноменом. Це означає поєднання в ньому екзистенційно-особистісного та екзистенційно-комунікативного начал людського буття.

Третім — і найбільш універсальним — проявом любові є надеротична любов. Ця любов виходить за межі егоїзму люблячої пари, вона відкриває андрогінній цілісності двох безодню навколишнього світу. Така любов вбирає у себе всі попередні типи любові і може трансцендувати людину та людство у нову якість, яку російська класична філософська думка означила як Боголюдство.

Безсмертя спів творення досягає максимальної наповненості та відкритості саме в надеротичній любові. Це безсмертя вже не просто однієї особистості і навіть не просто люблячої пари особистостей, що з'єдналися у вільну цілісність спільним творенням. Надеротична любов розкриває безсмертя особистості як реальність спів-творення, що з'єднує все особистісне у світі.

У **ВИСНОВКАХ** дисертації подано загальний підсумок роботи та окреслюються перспективи подальшого дослідження проблеми. Зокрема підкреслюється, що безсмертя особистості виражає принципову відкритість особистісного буття людини, а тому ідея безсмертя притаманна будь-якому типу світопереживання. Доведено, що на основі цих типів розгортаються парадигми безсмертя особистості: натуралістична, культурологічна та спіритуалістична, між якими виникає су-

перечність, яка розв'язується синтетично у персоналістичній. Відтак персоналістична парадигма, на позиціях якої стоїть автор, поєднує три парадигми безсмертя, витлумачуючи безсмертя особистості в поліфонії його виявів. Серед перспектив роботи дисертант передусім виділяє можливість поглиблення саме етичного аспекту дослідження проблеми безсмертя особистості: розгляд її у категоріях добра та зла. Відзначається, що продуктивним є подальше дослідження зв'язку феноменів безсмертя особистості та любові.

Основні положення дисертації викладені в таких публікаціях:

1. Крилова С.А. Становлення гуманітарної еліти України та ідея безсмертя особи в українській класичній філософії. // Розбудова держави. — Київ, 1997. — N 4. — С. 38-40.

2. Крилова С.А. Безсмертя особистості та іпостасі любові // Слово і час. — Київ, 1997. — N 7. — С. 43-46.

3. Крилова С.А. Смерть та безсмертя у людському досвіді // Філософсько-антропологічні читання '97. — Київ, 1997. — С. 82-89.

4. Крилова С.А., Хамітов Н.В. Персоналізм як основа виховання молоді в Україні та традиції української філософії // Тези доп. Всеукраїнської науково-методичної конференції «Виховання студентів у технічному вузі: методологічні засади, практика, перспективи». — Київ, 1996. — С. 94-96.

5. Крилова С.А., Хамітов Н.В. Чи безсмертна персона? // Тези доп. Наук. конф. УДУХТ. — Київ, 1996. — С. 79.

6. Хамітов Н.В., Крилова С.А. Ідея індивідуального безсмертя та розвиток елітарної свідомості в Україні. Національна еліта та проблеми її формування в Україні // Тези доп. теоретичного семінару. — Київ, 1994. — С. 18-19.

Крилова С.А. Безсмертя особистості як проблема. — Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.07 — етика. — Київський університет імені Тараса Шевченка, Київ, 1997.

Дисертація присвячена етико-екзистенційним аспектам проблеми безсмертя особистості. Розглядаються концепції безсмертя в історії міфології, релігії, філософії. Аналізуються вияви безсмертя особистості в людському бутті: через продовження роду та власного біологічного життя, у культуротворчості та самотворчості. Зроблено спробу показати зв'язок феноменів безсмертя особистості та любові.

Ключові слова: особистість, безсмертя особистості, безсмертя самотворення, безсмертя співтворення, етико-екзистенційна проблема.

Крылова С.А. Бессмертие личности как этико-экзистенциальная проблема. — Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.07 — этика. — Киевский университет имени Тараса Шевченко, Киев, 1997.

Диссертация посвящена этико-экзистенциальным аспектам проблемы бессмертия личности. Рассматриваются концепции бессмертия в истории мифологии, религии, философии. Анализируются проявления бессмертия личности в человеческом бытии: через продолжение рода и собственной биологической жизни, в культуротворчестве и самотворчестве. Сделана попытка показать связь феноменов бессмертия личности и любви.

Ключевые слова: личность, бессмертие личности, бессмертие самотворения, бессмертие сотворения, этико-экзистенциальная проблема.

Krylova S.A. Person's immortality as ethic-existential problem. — Manuscript.

Thesis for the Candidate of Sciens Degree (Philosophy) by speciality — 09.00.07 — ethics. Taras Shevchenko University of Kyiv, 1997.

Dissertation is devoted to ethic-existential aspects of persons immortality. Different concepts of immortality in the history of mythology, religions, philosophy are considered. Person's immortality manifestations, as continuation of a family and biological life, cultural productivity and self-creation are analyzed. The attempt to show the phenomena bonds between person's immortality and love was made.

Key words: person, person's immortality, immortality of self-creation, immortality of creation, ethic-existential problem.

Крилова

№ 88.88 аА

Підписано до друку 29.09.97. Папір офс. 75 г/м².
Гарнітура «Таймс». Умовн. друк. арк. 1,0. Тираж 100.

Видавництво «Стилос»
Київ, вул. Трьохсвятительська, 4.

124521

